

Zamira SAIDOVA,

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti Marketing va talabalar amaliyoti bo'limi bosh mutaxassisi

E-mail: z99998685@gmail.com

T.f.d., prof. D.Urakov taqrizi asosida

O'ZBEKISTONDA "HABEAS CORPUS" INSTITUTINING VUJUDGA KELISHI VA AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada "Habeas korpus"ning vujudga kelishi, rivojlanishi, O'zbekistonda bu institutning yaratilishi va ahamiyati to'g'risida yoritilgan.

Kalit so'zlar: "Habeas korpus", parlament, konstitutsiya, Angliya, sanksiya, kodeks, sudya, Senat, prezident.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ИНСТИТУТА "ХАБЕАС КОРПУС" В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В данной статье описывается возникновение и развитие "Хабекас корпус", создание и значение этого института в Узбекистане.

Ключевые слова: "Хабекас корпус", парламент, конституция, Англия, санкция, кодекс, судья, Сенат, президент.

"HABEAS CORPUS" INSTITUTE OCCURRENCE AND IMPORTANCE IN UZBEKISTAN

Annotation

This article describes the agreement and development of "Habeas Corpus", the creation and importance of this institution in Uzbekistan.

Keywords: "Habeas Corpus", parliament, constitution, England, sanction, code, judge, Senate, president.

Kirish. Ma'lumki, xalq orasida huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati ustidan shikoyatlar uchraib turadigan holat hisoblanadi. Ayrim o'rinlarda muayyan shaxsning qo'lga olinish holatlari yuz beradi va eng yomoni ko'pincha buning sabablari yetarlicha tushuntirilmaydi yoki izohlanmaydi. O'z huquqlarini yaxshi bilmagan odamlar esa hibsga olinganda yoki tergov jarayonida nima qilish kerakligini bilmaydi. Shaxsning qo'lga olinishida unga buning sabablari tushuntirilmagan holatida inson qadri ta'minlanmaydi. Natijada fuqarolarning huquqlari ular qo'lga olingan vaqtdayoq xavf ostida qoladi. Mazkur holatlarning oldini olish maqsadida rivojlangan davlatlarning Konstitutsiya va qonunlarida aks etgan "Habeas korpus" institutlari ishga tushadi. Ushbu institutlar yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida ham o'z ifodasini topgan. Ta'kidlash joizki, "Habeas korpus akti" – bu shaxs o'zining hibsga olinishiga qarshi sud orqali e'tiroz bildirishi uchun asosiy huquq bo'lib, Britaniya huquq tizimining asosi sifatida asrlar davomida shaxsning huquqlarini himoya qilishda ishlatilgan[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Habeas korpus" institutining tarixi, uning faoliyati tadqiqotchilarning izlanishlarida tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotlar natijasida O'zbekiston Respublikasida mustaqillik yillarida sud-huquq sohasidagi o'zgarishlar, masalasi bo'yicha tadqiqotchilar o'rtasida turli g'oyalar tahlil qilingan. Xususan, sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta'minlash, odil sudlovga erishish darajasini oshirish, sud-huquq tizimini isloh qilish sohasida davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangani ta'kidlab o'tilgan.

Muammoni o'rganilganlik darajasini tahlil qilish, O'zbekiston Respublikasi qonunlari, kodekslari, mavzu bo'yicha birlamchi arxiv hujjatlari, o'ziga xos rivojlanish yo'nalishlari, islohotlar, ilmiy xulosalar chiqarish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tarixiy-qiyosiy hamda umumiy tahlillar asosida xulosa berish, holislik, ilmiylik, tarixiy yondoshuv, tizimlashtirish tadqiqotning metodologik asosini tashkil qiladi.

Tahlil va natijalar. "Habeas korpus" (Habeas Corpus) atamasi lotincha "ta'nani, shaxsni (sudga) keltirish" ma'nosini anglatadi. G'arb davlatlarida jinoiy ta'qibga uchragan, hibsga olingan yoki qamoqda saqlanayotgan fuqaroning adolatli sud orqali himoyalanihga bo'lgan huquqini "Habeas korpus" deb nomlash odat tusiga kirgan.

Ushbu institut dastlab XII asrdan boshlab Angliyada qo'llanila boshlagan. XIV asrda Eduard I qirolligi davrida esa, ushbu amaliyot urf-odatga aylana boshlagan. Mazkur urf-odat o'z navbatida inson huquqlari masalasida normativ hujjat sifatida 1679-yil 26 may kuni Angliyada qabul qilingan "Fuqaro erkinligini yanada yaxshiroq ta'minlash va dengizdan tashqari hududlarda asossiz hibsga olishlarining oldini olish to'g'risida"gi qonun yoki "Habeas korpus akti" [2] da aks etdi. Qonunda hibsga olingan har qanday shaxs tegishli muddatda sudga olib borilishi, sud hibsga olishni noqonuniy deb topsa, shaxs ozod qilinishi, ayblov tomon shaxsni hibsga olish uchun yetarli dalillarni taqdim eta olmagan hollarda "Habeas korpus" qonuni shaxsni hibsga olishga e'tiroz bildirish uchun ham ishlatilgan. Bunday hollarda sud shaxsni ozod qilish to'g'risida qaror chiqarishi mumkinligi belgilab o'tilgan.

Qonun asrlar davomida shaxsning huquqlarini himoya qilish uchun ishlatilgan va ko'plab davlatlarning huquq tizimida "Habeas korpus akti"ning tamoyillari qabul qilingan.

Dunyo amaliyotida inson huquqlariga oid qonunchilik rivojlanishining e'tiborli jihati shundaki, inson huquqlari bo'yicha ayrim normalar dastlab milliy huquqda paydo bo'lib, so'ngra xalqaro-huquqiy normalar va standartlarga aylangan.

Anglo-sakson huquq oilasining muhim institutlaridan biri "Habeas korpus akti" ham dastlab milliy huquqda paydo bo'lib, so'ngra xalqaro darajada umume'tirof etilgan hujjat sifatida tan olingan inson huquqlarini sud orqali himoya

qilishga oid jahon mamlakatlari qonunchiligining fundamental asosini tashkil etishi bilan birga ushbu soha rivoji yo'lida o'ziga xos yangi davrga asos soldi. "Xabeas korpus" instituti inson huquqlarini himoya qilish yo'lida kurashlar tarixida o'ziga xos iz qoldirgan, milliy jinoyat-protsessual qonunchiligi hamda umume'tirof etilgan xalqaro huquq normalarining muhim institutlaridan biri hisoblanadi.

Mamlakatimizda, "Xabeas korpus" institutining joriy etilishi 2008-yildan ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olishga sanksiya berish huquqi prokurordan sudga o'tkazilishi bilan joriy qilina boshlandi. Mazkur islohot bilan sud hokimiyati mustaqilligini mustahkamlash masalasida, xususan, shaxsni lavozimdan chetlashtirish va tibbiy muassasaga joylashtirish kabi protsessual majburlov choralari qo'llashda tatbiq etilishini taqozo etdi.

Jamiyat hayotining barcha jabhalarida izchil amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar zahirida fuqarolar manfaatini himoya qilish, sha'ni va qadr-qimmatini ulug'lash hamda erkin va farovon turmushini ta'minlash kabi oliyjanob maqsadlar mujassamdir. Islohotlardan ko'zlangan asosiy maqsad – inson omili ekan, bugungi kunda milliy qonunchiligimizdan mustahkam o'rin olgan yarashuv instituti to'g'risida alohida to'xtalish lozim bo'ladi.

Yarashuv instituti ilk marta milliy qonunchiligimizda bundan 22 yil muqaddam joriy etilgan. Ya'ni 2001-yil 29 avgustda qabul qilingan "Jinoiy jazolarning liberallashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining Jinoyat, Jinoyat-protsessual kodekslari hamda Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida" qonun asosida Jinoyat kodeksining 66-1-moddasida yarashilganligi munosabati bilan shaxsni jinoiy javobgarlikdan ozod qilish nazarda tutilgan. Mazkur huquqiy institut joriy etilgandan buyon qonunga kiritilgan o'zgartirishlar asosida takomillashtirib kelinmoqda. Natijada uning ta'sir doirasi kengaydi va qo'llash tartibi soddalashtirildi. Hozirda yarashuv instituti tatbiq etiladigan Jinoyat kodeksining moddalari 46 taga yetganligi ham fikrimizga yaqqol dalildir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ushbu institutning jinoyat qonunchiligiga kiritilishi jinoiy-huquqiy munosabatlarni erkinlashtirishda samarali vosita bo'ldi. O'tgan davrda ushbu institut jabrlanuvchining huquqlarini ishonchli himoya qilish, mamlakatda sudlanganlik holatini kamaytirish, jinoiy javobgarlikdan ozod qilish institutining kengroq qo'llanishiga imkon yaratdi.

Hayot sinovidan muvaffaqiyatli o'tgan bu amaliyot endilikda ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi ishlarda ham keng qo'llanilmoqda. Bunga 2021-yil 4 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish haqida"gi qonun [3] huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Yarashganligi munosabati bilan shaxsni ma'muriy javobgarlikdan ozod qilish asoslari Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 212-moddada[4] belgilab qo'yildi. Yanada aniqroq aytganda, 12 turdagi ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxs o'z aybiga iqror bo'lsa, jabrlanuvchi bilan yarasha va yetkazilgan zararni bartaraf etsa, sud uni ma'muriy javobgarlikdan ozod qilib ishni tugatishi mumkin.

2012-yilning 18 sentabrdagi "Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonuni bilan O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining ayrim normalariga, shu jumladan, 29 va 31-boblariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilib, endilikda lavozimdan chetlashtirish va tibbiy muassasaga joylashtirish kabi protsessual majburlov choralari faqat sudning sanksiyasi asosida qo'llash tartibi qonunda mustahkamlandi.

O'zbekiston Respublikasining 2014-yil 4 sentabrdagi qonun bilan Jinoyat-protsessual kodeksiga bir qator o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilib, belgilangan ehtiyot choralari doirasi kengaytirildi. Unga ko'ra gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchiga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini tanlash uchun asoslar mavjud bo'lganida uning yoshini, sog'lig'i holatini, oilaviy ahvolini va boshqa holatlarni hisobga olgan holda qamoqqa olish maqsadga nomuvofiq deb topilgan taqdirda shaxsga nisbatan uy qamog'i tarzidagi ehtiyot chorasi qo'llash hamda uning muddatini uzaytirish sudlar vakolatiga berildi. Bu esa fuqarolarning huquq va erkinliklari himoya qilinishini muhim omili bo'lib xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 11 aprelda "Parlament nazorati to'g'risida"gi Qonuni [5]. qabul qilindi. Bu qonunga asosan parlament ijro etuvchi va sud hokimiyatlari faoliyatini nazorat qila olish vakolatlari bilan ta'minlanadi.

O'tgan oxirgi yillar mobaynida sud-huquq sohasini demokratlashtirish va erkinlashtirish, sud hokimiyatining fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish borasidagi roli va ahamiyatini oshirish borasida bir qator muhim islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, qamoq tarzidagi jinoiy jazo turi tugatildi, jinoyat sodir etishda gumon qilingan shaxslarni ushlab turish muddati 72 soatdan 48 soatga, qamoqqa olish va uy qamog'i tarzidagi ehtiyot choralari qo'llashning, shuningdek jinoyat ishlari bo'yicha dastlabki tergovning eng ko'p muddatlari yildan 7 oyga qisqartirildi. Shuningdek, jinoyat ishini qo'shimcha tergov yuritish uchun qaytarish instituti bekor qilindi. "Xabeas korpus" instituti qo'llanishini yanada kengaytirish doirasida prokurorlarning pochta-telegraf jo'natmalarini xatlab qo'yish va eksqumasiya qilish kabi tergov harakatlarini o'tkazishga sanksiya berish bo'yicha vakolatlari sudlarga o'tkazildi, shuningdek, sudlarga qamoqqa olish yoki uy qamog'i tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash rad etilganda muqobil ehtiyot choralari qo'llash huquqi berildi. Sudyalarni tanlash va lavozimlarga tayinlashda noqonuniy aralashuvlarning oldini olish, bu borada ochiq, oshkora va muqobil tanlov tizimini yaratish maqsadida Sudyalar oliy kengashi ta'sis etildi. Ilg'or xorijiy davlatlar tajribasi asosida ilk bor sudya lavozimiga muddatsiz tayinlash amaliyoti joriy qilindi.

Xorijiy mamlakatlarda bu masalaga ham alohida e'tibor qaratiladi, masalan: Slovakiyada sudyalar noma'lum muddatga tayinlanadi. Gruziyada sudyalarning vakolat muddati muammosi mavjud. Bugungi kunda sudyalarning vakolat muddati 10 yil qilib cheklab qo'yilgan. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi, Iqtisodiy protsessual kodeksi va Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksi 2018-yilning yanvar oyida tasdiqlandi va 2018-yil 1 apreldan kuchga kirdi. Ushbu kodekslar dunyoning taraqqiy etgan davlatlarining ilg'or tajribasini chuqur o'rganish, islohotlar jarayonida to'plangan boy tajriba asosida ishlab chiqilgan.

2018-yil 4 apreldagi "Sud-tergov faoliyatida fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlarini kuchaytirish bo'yicha chora-tadbirlar qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni [6] bilan Jinoyat kodeksiga dalillarni, tezkor-qidiruv faoliyati natijalarini soxtalashtirganlik uchun jinoiy javobgarlikni nazarda tutuvchi moddalar kiritilgani huquqni muhofaza qiluvchi va sud organlari mansabdor shaxslarining mas'uliyatini yanada oshirdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6 yanvardagi "Sudyalik lavozimlariga nomzodlarni tayyorlash, sudyalar va sudlar apparati xodimlarini qayta tayyorlash, ularning malakasini oshirish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari

to'g'risida"gi Qarori[7] bilan O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi huzurida Sudyalar oliy maktabi tashkil etildi. 2019-yil 14 yanvardagi "Jabrlanuvchilarni, guvohlarni va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini himoya qilish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining qabul qilinishi jabrlanuvchi, guvoh va jinoyat protsessi boshqa ishtirokchilarining hayoti, sog'lig'i hamda mol-mulkini himoya qilishning qonuniy kafolatlarini belgilab berdi. Qonunchilikka kiritilgan ushbu o'zgartirish va qo'shimchalar, tergov va sud organlari tomonidan asossiz ravishda to'plangan dalillardan foydalanish, fuqarolarni asossiz ravishda ushlab turish, kuttirish, ortiqcha mablag' sarflab tergov va sud binolari oldiga takror va takror kelib ketishlarining oldini oladi.

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida odil sudlovga erishish darajasini oshirishda "Xabeas korpus" institutini yanada rivojlantirish orqali tergov ustidan sud nazoratini kuchaytirish [8] ustuvor vazifa sifatida belgilanishi "Xabeas korpus" institutining tamoyillarini milliy qonunchiligimizda yanada kengroq aks ettirish uchun muhim omil bo'ldi. Prezident Shavkat Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirish kiritish va tashkiliy chora-tadbirlarni amalga oshirish yuzasidan Konstitutsiyaviy komissiya a'zolari bilan uchrashuvida "Xabeas korpus" institutini rivojlantirish zarurligi, shaxs sudning qaroriga qadar ko'pi bilan qirq sakkiz soatdan ortiq ushlab turilishi mumkin emasligi to'g'risidagi normani hamda sud tomonidan shaxsni hibsga olish yoki unga nisbatan boshqacha turdagi ozodlikni cheklash haqida qaror belgilangan muddatda qabul qilinmasa, bunday shaxsni darhol ozod qilish kerakligi haqidagi normalarni Konstitutsiyada aks ettirish yuzasidan takliflarini bildirgan. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi

Konstitutsiyasining 27-moddasida "Hibsga olishga, qamoqqa olishga va qamoqda saqlashga faqat sudning qaroriga ko'ra yo'l qo'yiladi. Shaxs sudning qarorisiz qirq sakkiz soatdan ortiq muddat ushlab turilishi mumkin emas" [9] ligi hamda qat'iy norma sifatida belgilab o'tildi. Ushbu norma tergov organlari tomonidan insonlarni noqonuniy hibsga olish, asossiz qamoqqa olish va saqlashga yo'l qo'ymaslikka qaratilgandir. "Xabeas korpus" instituti doirasini kengaytirish jarayonining mantiqiy davomi sifatida xususiy mulk daxlsizligi va shaxsiy hayot daxlsizligini cheklashga oid tergov harakatlarining barchasi (telefon va boshqa telekommunikatsiya qurollari orqali so'zlashuvlarini eshitib turish, uy-joy va xususiy mulk daxlsizligi xatlash, mol-mulkni xatlash) faqat sudning ruxsati bilan o'tkazilishi tartibi Konstitutsiyaviy norma sifatida belgilandi. Yangi tahrirdagi konstitutsiyaviy normaga binoan, mazkur huquqlarning cheklanishiga faqat qonunda belgilangan hollarda va tartibda, sudning qaroriga asosan yo'l qo'yiladi. Konstitutsiyamizning yangi tahririda, mazkur qoida bilan fuqarolarning shaxsiy hayot, uy-joy va xususiy mulk daxlsizligi huquqlari yanada mustahkamlandi. Endi tergovchi, surishtiruvchi va prokuror tintuv o'tkazish, telefon so'zlashuvlarini eshitish va mulkni xatlash zaruratini sudga asoslantirishi kerak bo'ladi[10]. Bu orqali xalqaro e'tirof etilgan "Xabeas korpus" institutini qo'llanish ko'lamini yanada kengaydi.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida ta'kidlash joizki, Xabeas korpus akt – bu shaxs erkinligini cheklash bilan bog'liq har qanday harakat faqatgina sudning qarori asosida amalga oshirilishi shartligi talabi hisoblanadi va shaxsiy erkinlik daxlsizligini kafolatlab, tergov organlari tomonidan insonlarni noqonuniy hibsga olish, asossiz qamoqqa olish va saqlashga yo'l qo'ymaslikka qaratilgan.

ADABIYOTLAR

1. Charles II, 1679: An Act for the better securing the Liberty of the Subject and for Prevention of Imprisonments beyond the Seas. British History Online (англ.). www.british-history.ac.uk. Дата обращения: 27 января 2020. Архивировано 3 ноября 2018 года.
2. О дискуссии по вопросу о возникновении Habeas Corpus см.: Joseph Dale Robertson. Habeas Corpus The most extraordinary writ // доступно в Интернете по адресу: <http://www.habeascorpus.net/asp>, С.А. Пашин. Анализ законодательства стран Центральной Азии (Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан) о введении судебного санкционирования ареста. Центр исследования правовой политики (LPRC), Алматы, 2009, С. 11-12, также доступно в Интернете по адресу: http://www.lprc.kz/ru/index.php?option=com_content&task=view&id=74
3. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 04.10.2021 yildagi O'RQ-720-son. <https://lex.uz/docs/5667137>
4. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING MA'MURIY JAVOBGARLIK TO'G'RISIDAGI KODEKSI 212-modda O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 4-oktabrdagi O'RQ-720-sonli Qonuniga asosan kiritilgan — Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 05.10.2021-y., 03/21/720/0930-son/ <https://lex.uz/docs/-97664>
5. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi kengashining va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati kengashining qo'shma qarori, 02.05.2016 yildagi 440-III-son/ <https://www.lex.uz/ru/docs/-3209467>
6. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 04.04.2018 yildagi O'RQ-470-son. <https://lex.uz/docs/3609511>
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 06.01.2019 yildagi PQ-4096-son/<https://lex.uz/docs/-4141425>
8. PF-60-son 28.01.2022.2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida. <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>
9. 30.04.2023. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. <https://lex.uz/docs/-6445145>
10. Rahmonova S. "Miranda qoidasi" va "Xabeas korpus" instituti–huquqlarimizning muhim konstitutsiyaviy kafolati". <https://gk-usbekistan.de/uz/2023/03/23/ozbekcha>